

## **HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN GEBELİK KONUSUNA KISA BİR BAKIŞ**

**Şeyma AY\***

### **Özet**

Çivi yazılı tabletler ve papirüslerden öğrendiğimize göre, Eskiçağ halkları söz konusu olduğunda tıp ilmi büyü ve ritüellerden ayrı düşünülmemektedir. Büyü insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe kadar sahip olmakla beraber, Hitit yaşamında da yeri oldukça önemlidir. Doğum ve doğurganlık konusunda da büyüünün ve ritüellerin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'da gebelik konusu tıbbi uygulamalardan daha çok, ritüellerin söz konusu olduğu bir durumdur. Her ne kadar ritüel uygulamaların yeri büyük olsa da, Hitit insanı ilaç kullanmayı da bilmiş, doğuma yardımcı olmak için de "doğum sandalyeleri" kullanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Eskiçağ Anadolu tıbbi, ritüel, gebelik.*

### **A BRIEF LOOK AT PREGNANCY IN THE HITTITE TEXT**

#### **Abstract**

As we learn from the cuneiform tablets and papyri, for the people of the ancient times, ancient medicine could not be thought apart from the magic and ritulas. Having a long history as the history of mankind, magic has an important position in the life of Hittites too. In the case of birth and fertility, the importance of magic and ritulas increases. In this context pregnancy in the Ancient Anatolia is a case in which the ritulas are used rather than medical applications. Although the ritual practices had an importance, Hittite men knew to use drugs and used a special "birth chair" to help during the birth.

**Key Words:** *Ancient Anatolian medicine, ritual, pregnancy.*

---

\* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, Antakya-Hatay.  
seymaay@gmail.com

Eskiçağda tıp denildiği vakit, bugünkü modern tıp anlayışından farklı bir uzmanlık alanı olarak değerlendirme yapmamız gerekmektedir. Fakat bu, eskiçağ halklarının hastalıkları bilmedikleri ve bu hastalıkları iyileştirme konusunda bilgisiz oldukları anlamına gelmez. Bilimsel gelişmelerin deneme yöntemiyle oluştuğunu unutmamamız gerektiği gibi, eski dönemlerde insan sağlığını iyileştirmeye yönelik uygulamaların, günümüz tıp ilminin temelini teşkil ettiği de kabul edilen bir gerçektir.

Çivi yazılı tabletler ve papirüslerden edinilen bilgilere göre, tıbbi yöntemlerde, özellikle Anadolu'da büyü'nün büyük yeri olduğunu, bunun yanı sıra dini unsurların da iyileştirme amaçlı kullanıldığını görmekteyiz<sup>1</sup>. Hatta öyle ki Mezopotamya ve Anadolu'da, dini görevlerin ve tanrılara sunulacak adakların yerine getirilmemesi sonucunda insanlara kızan tanrıların, hastalık gönderdiğine inanılmaktaydı<sup>2</sup>. Durum böyle olunca da, hele de doğum ve doğurganlık söz konusu olduğunda büyü'nün ve ritüellerin önemi hiç şüphesiz daha da artmaktadır.

Bilindiği üzere kadın hastalıkları ve doğum, tıp tarihinin önemli konularından biridir. Doğum olayı Eskiçağda tıp tarihi açısından çok fazla yer işgal etmese de üzerinde durulması gereken bir konudur. Anadolu'da gebelik konusuna geçmeden önce, tıp ilmi hakkında eskiçağ alanındaki en önemli haberlerin geldiği Mısır'dan bilgiler vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Mısırlıların doktor anlamında kullandıkları kelime “*sinu*” idi. Bir de bunların dışında “*sekhmer rahipleri*” adı ile anılan bir din adamları grubu bulunmaktaydı ve bunlar da tedavi işi ile ilgileniyordu. Hemen belirtmeliyiz ki Mısır tıbbi hakkındaki bilgilerimizin büyük bölümü reçete olarak tanımlayabileceğimiz

---

<sup>1</sup> Büyü kelimesinin Hititçe karşılığı “alawantazar”dır. Bu konu hakkında geniş bilgi için Bkz. Ünal (1988), 65-66.

<sup>2</sup> Öte yandan kralların da, Tanrıları hastalıkları ülkeden uzaklaştırmaması halinde kendilerine adak sunacak kimsenin kalmayacağını yönünde üstü kapalı tehditlerde bulunduğu da gözden kaçmamaktadır, bunun şüphesiz en güzel örneği Hitit kralı II. Murşili'nin Veba Duaları metninde kaşımıza çıkmaktadır. Burada tanrılara insanlar vebadan ölemeye devam ettikçe, kendilere kimlerin adaklarda bulanacağı sorulmaktadır. Hemen belirtmeliyiz ki bin tanrılı Hititlerin bir de Şulinkatte olarak andıkları bir “salgın hastalıklar tanrısı” bulunmaktadır.

papirüs tomarlarından oluşmaktadır. Burada özellikle **Kahun Papirüsü**<sup>3</sup>, **Smith Papirüsü**<sup>4</sup> ve **Ebers Papirüsü**<sup>5</sup>'nin önemli bir yeri vardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tıbbi bilgilerin büyük çoğunluğunu edindiğimiz Eski Mısır'da, doğurganlık ile ilgili büyüler ve büyülu figürler önemli yer teşkil etmektedir. Eski Mısır'da koruyucu tanrı aslan suratlı ve sakallı *Bes*, uzun dili ve kırık dizleriyle kötü cinleri kovalar, kadınlara doğumda yardım eder ve çocukları korurdu. Doğum esnasında sorun yaşanmaması için, pişmiş topraktan bir '*Bes figürini*' hamile kadının başucuna konur, bu sırada tanrıya dua edilirdi<sup>6</sup>. Duvar kabartmalarından anlaşıldığı üzere kadınlar çömelerek doğumlarını gerçekleştirmekte idi. Bu pozisyon muhakkak ki annenin ıkınarak bebeği itmesine ve bebeğin doğum kanalından rahatlıkla çıkmasına yardımcı olmaktadır<sup>7</sup>.

Bununla birlikte 1889 yılında William Flinders Petrie tarafından bulunan *Kahun Papirüsü*, jinekoloji ile ilgili bilgiler içermesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Papirüste doğum yapmaya müsait kadınların tespiti, gebe kalınması için tütsüler, doğum kontrol yöntemleri ve gebelik testleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Gebeliğin tespiti için, hamile olduğu düşünülen kadın, her sabah kendi idrarı ile biri buğday diğeri arpa dolu iki torbayı sular, eğer söz konusu torbalar içindeki tohumlar vaktinden önce filizlenirse, kadının gebe olduğu anlaşılırdı. Kadınlardaki kısırlık tespiti ise oldukça ilginç bir yöntemle saptanmaktaydı. Bunun için, bir soğanın başı kısır olduğu düşünülen hastanın vajinasına yerleştirilir ve bir süre bekletilirdi. Hastanın bunların tadını genizde duyması, kadının tüplerinin açık olduğuna ve bununla birlikte gebeliğin olmadığına işaret ederdi. Diğer taraftan hamileliğin tespiti gibi, gebeliği önlemek için de bir takım yöntemler kullanılmıştır. Bunun için timsah gübresi, bal ve ekşi süttten meydana gelen bir karışım kadının vajinasına konularak kadın

<sup>3</sup> M.Ö. 1900'lere tarihlenir. İki bölümden oluşur. İlki kadın hastalıkları, gebelik ve doğumla ilgili iken, ikincisi veteriner hekimlikle alakalıdır. Sayılı (1991), 119-120.

<sup>4</sup> M.Ö.1600'lerde yazıldığı tahmin edilmektedir. Breasted ise papirüsün yazarının İmhotep olduğunu düşünmekte, dolayısıyla tarihini daha da geriye götürmektedir. Sayılı (1991), 117. Söz konusu papirüs Edwin Smith tarafından bulunmuş, James H. Breasted tarafından çevrilmiştir. Breasted'e göre papirüs M.Ö.3000-2500 yıllarından kalma bir belgenin kopyalarındandır. Bkz. Mashouf (2005), 25-26.

<sup>5</sup> 18. Sülale dönemine kadar uzanmakla birlikte filolojik incelemeler papirüsün daha eski eserlerden kopya edilmiş olduğunu göstermektedir. Sihir unsuruna oldukça az yer verilmiştir. 875 reçete içermektedir. Bkz. Sayılı (1991), 116.

<sup>6</sup> Bruwier (2006), 4.; Bkz: Ek 1.

<sup>7</sup> Bkz: Ek 2., Ek 3.

yumurtasının döllenmesi engellenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda rahim içine Ag<sup>8</sup> ve Au<sup>9</sup> yüzük yerleştirmek de gebeliği önlemek için kullanılan yöntemlerden biridir<sup>10</sup>. Bu yöntemlerin günümüz gebelik tespitinde kullanılan kitlere ve gebeliği önleyici drogların hazırlanmasına büyük etkisi olduğu muhakkaktır.

Öte yandan uygarlık tarihi açısından Mezopotamya'nın yeri kuşkusuz en az Mısır kadar önemlidir. Söz konusu bölgeden çıkarılan çivi yazılı tabletlerde büyü ve sihir yoluyla tedavinin yanı sıra büyü ve sihrin yer almadığı tedavi yöntemleri de mevcuttur. Mezopotamya tıbbı detaylı olarak incelendiği vakit, deneysel yöntemlerin de ağırlık gösterdiği gözlemlenecektir<sup>11</sup>. Nitekim Mezopotamya uygarlığında önemli bir yeri olan Sümer ve Babil'in tıp ilmi ile ilgilerini aşağıdaki şekilde ayırmak mümkündür;

1. Dini yöntemler, ritüeller ile tedavi. (Rahip ve Büyücü sınıfının tedaviye yönelik girişimleri)
2. Doktorların büyü ve ritüelsiz yaptıkları tedavi girişimleri
3. Yukarıdaki her iki duruma yanıt alınamayan koşullarda, her ikisinin de ortaklaşa kullanıldıkları durumlar.

Sümerce'de *A.ZU* "suyu bilen adam" anlamına gelen doktor kelimesi için aynı zamanda *bulu* kelimesi de kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Mezopotamya kökenli metinlerde doktorların dereceleri de bulunmaktadır;

**Rab amēl asū:** Büyük doktor

**Rab asū:** Şef Doktor

**Asūşaher:** Asistan doktor<sup>12</sup>. Bununla birlikte çivi yazılı belgelerden öğrendiğimize göre Mezopotamya'da, zor doğumlarda *sabsutu* isimli bir ebenin yardımıyla doğum gerçekleştirilmekteydi<sup>13</sup>.

Bilindiği üzere eski uygarlıkların ana tanrıçası figürünün doğurganlık özelliğine sahip kadın olması, kadının doğum yapması onun bereket ile sembolize edilmesine neden olmuştur. Nasıl kadın bir insana kendi bedeninde yaşam veriyor ise, ana tanrıça, kadın sembolü Kibele-Kubaba<sup>14</sup> da doğaya

---

<sup>8</sup> gümüş

<sup>9</sup> altın

<sup>10</sup> Köker (1997), 1-2; Bruwier (2006), 3.

<sup>11</sup> Andersen-Scurlock (2005), 9.

<sup>12</sup> Donbaz (1999), 323-325.

<sup>13</sup> Donbaz (2003), 365.

<sup>14</sup> Erhat (2011), 184. Bu tanrıça aynı zamanda Yunan mitolojisinde Artemis, Roma mitolojisinde Diana adını almıştır.

yaşam vermekte ve bereket getirmektedir. Buna karşın, kadınların belirleyici cinsi özelliklerinden biri olan *uterus*, tıbbın babası olarak anılan Hipokrat'a göre tüm kadın hastalıklarının kaynağıdır<sup>15</sup>.

Konumuz açısından Eski Anadolu'ya baktığımızda, Hititler tıp ile ilgili bilgilerini Mezopotamya'dan almışlardır demek hiç de yanlış olmasa gerektir. Hititler Anadolu'nun merkezinde büyük bir devlet kurmuş iseler de Onların zamanla eriştiği bu büyük güç, üzerine kondukları Hatti kültürü ve bununla birlikte sınırlarını genişletirken hâkimiyet altına aldıkları halkların kültür unsurlarını benimsemelerinden kaynaklanmaktadır. Bunu şüphesiz en iyi din konusunda görebiliriz. Eskiçağ'da da din ile tıp bilimini ayırt etmenin zor olduğunu da kabul ettiğimiz vakit, Hititlerin tıp bilimi ile ilgili bilgilerini de ithal ettikleri fikri yanılıcı gelmemektedir.

Çivi yazılı tabletlerin çözümlenmesi ile başlangıçta Hititlerin tıp konusunda cahil oldukları akla geldiyse de, Hitit tıbbı hakkında bilgilere majik ritüel, fal ve kehanet tabletlerinin okunması sonucu ulaşılabilmektedir. Böylece Hitit tıbbının büyü-sihir ve dinsel öğeler ile iç içe olduğu söylenebilir<sup>16</sup>. Hititçede de doktor kelimesinin karşılığı olarak Sümercede de kullanılan <sup>LÚ</sup>A.ZU ideogramı kullanılmakla beraber, bu kelime aynı zamanda terapist, büyücü anlamını da içermekte idi<sup>17</sup>. Bununla birlikte **GAL LÚ<sup>MEŠ</sup> A.ZU** “Doktorların Büyüğü”, <sup>LÚ</sup>A.ZU **SAG** “Şef Doktor”, <sup>LÚ</sup>A.ZU **TUR** “Asistan/Küçük Doktor” gibi unvanlardan, bu meslek grubunda aynı Mezopotamya'da olduğu gibi hiyerarşinin olduğu anlaşılmaktadır<sup>18</sup>.

Hitit tıbbını incelediğimizde onun tarımla uğraşan bir topluluk olarak şifalı otlarla tedavi yönetimini benimseyen bir anlayışa sahip olduğu da karşımıza çıkmaktadır. Tarımın, ekonominin ve günlük yaşamın en önemli parçası olduğu Eski Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da bitkilerden elde edilen drogların (hit. wašši Ak. ŠAMMU<sup>19</sup>) ezilip, bira veya su ile karıştırılarak tedavi amacıyla hastaya içirilmesi ya da bununla banyo yapması söz konusuydu<sup>20</sup>. Hititlerde “tıp” kelimesini karşılayacak bir kavram bulunmamasına karşın,

<sup>15</sup> Somma-Somma (2005), 71.

<sup>16</sup> Şahinbaş (2003), 349. Ahmet Ünal'a göre ise Hititler'de gerçek anlamda bir tıp yoktur, O'na göre Hititlerin tıp konusuna katkılarının sadece bulaşıcı hastalıkların bulunduğu kentleri boşaltmak olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ünal (1992), 190.

<sup>17</sup> Burde (1974), 2-11.

<sup>18</sup> Murat (2003), 90.

<sup>19</sup> Ünal (1980), 477.

<sup>20</sup> Hititçe “*wassī*”. Kavalalı (1999), 131.

hastalanmak-hasta olmak kelimeleri ise “ištark” geçişli fiili ile ifade edilmektedir<sup>21</sup>. Buna karşılık Hititçede doğum olayı ve hamilelik kelimelerini karşılayan pek çok kelime bulunmaktadır. Hamile-gebe kelimesi “uşantari-armaḥḥant”, gebelik-hamilelik “armaḥ” ile ifade edilmekteydi. Bunun yanı sıra “şunrai-şaşşmai” hamile olmak anlamına gelirken “şaşşsumai-” hamile kalmak anlamına gelmekte idi. Aynı zamanda “ḥař(ř<sup>22</sup>)” doğum ağrılarıyla başlayıp, doğum gerçekleşmesi olayını anlatan kelimedir. “ḥařřanu” dünyaya gelmek doğmak anlamına gelmektedir. “uiya” doğum sancısı sırasında bağırarak anlamına gelirken, “uiyişkatalla” doğuran anlamına gelmektedir<sup>23</sup>. Aynı zamanda Hititlerde doğum esnasında kullanılan “kupeşşar-ḥarnau” olarak adlandırılan özel sandalyeler bulunmaktadır. III. Hattuřili’nin eři kraliçe Puduhepa’nın “tanrılar doğum yapan kadınlara yardımcı olurlar; ben de doğum sandalyesinde oturan bir kadının”<sup>24</sup> şeklinde Arinna’nın güneş tanrıçasına yalvarması doğum sandalyesi hakkında bize en önemli bilgiyi vermektedir<sup>25</sup>. **KUB XXX 29** metinde normal doğum esnasında yapılması gerekenler řu şekilde anlatılmaktadır;

“Bir kadın doğum yapacağı zaman, ebe şunları hazırlar: iki sandalye ve üç yastık öyle bir hazırlanır ki her tabureye bir yastık yerleştirilir. Ve bir yastık taburelerin arasına, yere koyulur. Çocuk düşmeye (yani doğmaya) başladığı zaman, kadın sandalyenin üstüne oturur.”<sup>26</sup> Burada geçen sandalyenin doğum esnasında kullanımı, günümüzde normal doğum esnasında kullanılan tekniklerden biri olan çömelme pozisyonunu<sup>27</sup> aklımıza getirmektedir. Bu pozisyonda doğum yapacak kadın ortası boş bir tabureye oturmak suretiyle bebeği ıkınarak dışarı çıkarmaktadır. Yukarıdaki metinden anladığımızı göre ise Hititli kadınlar da muhtemelen üzerlerine birer yastık yerleştirilmiş ve birbirinden, bacakların açılabilceği kadar aralıklı konulmuş sandalyelerden her

<sup>21</sup> Ünal (1980), 477-478; Friedrich (1946), 89.

<sup>22</sup> Burada **EZEN hassumas** bayramından söz etmemiz yerinde olacaktır. Bu bayramda kralın oğlunun (DUMU.LUGAL) ergenliğe adımı kutlanmaktadır. Söz konusu kutlamada <sup>sal.mes</sup>KAR.KID olarak tanımlanan kadınlar prense sunulmakta idi. Bkz. Güterbock (1997), 111-114.

<sup>23</sup> Erginöz (1999), 191-194. Daha geniş bilgi için Bkz. Friedrich (1946), 83, 86.

<sup>24</sup> Ünal (2005), 14.

<sup>25</sup> Kadınlara doğumda yardımcı olan tanrılar arasında önemli bir yere sahip olan DINGIR.MAH (çoğulu DINGIR.MAH<sup>MES</sup>) ve daha önce de belirttiğimiz gibi Anadolulu’nun önemli tanrılarından olan Hurri kökenli Hannahanna’dır. Beckman (1983), 239.

<sup>26</sup> Beckman (1983), 8.

<sup>27</sup> Karaçam (2001), 59.

birinin üzerine birer bacağına koymak suretiyle sadece sandalyelerin yarısına oturmuş oluyorlardı. Yastıkların kadının rahatını sağlamak için konulduğuna şüphe olmadığı gibi bu pozisyonda vajen doğum için daha uygun bir hale gelmektedir. Böylelikle kadınlar doğum esnasında karınlarındaki bebeği ıknarak bu sandalyelerin arasında duran üçüncü yastığa doğru itiyor ve doğumu gerçekleştiriyor olmalıdır.

Hititlerde *kupeššar-ḥarnau* olarak adlandırılan doğum sandalyesi daha çok ileri gelen ailelerde kullanılırken, doğum olayının *šinapsi* olarak adlandırılan mekânlarda geçtiği düşünülmektedir. Söz konusu yer “*tapınağın giriş kısmı, kutsal alan*” anlamına gelmekle birlikte, aynı zamanda *šinapsi* “*tapınakta bulunan ve temizlenmek amacıyla kullanılan oda*” anlamını da taşır<sup>28</sup>. Muhtemelen doğum yapacak kadın bu sandalyelere oturur, doğumu sağlayacak olan hemşire-ebe ise sandalyenin ve kadının önünde çömelerek doğumun gerçekleşmesine yardımcı olurdu. Doğum esnasında kadının vücudundan kan çıkması ile O'nun artık kirlendiği düşünülmüş bu sebeple doğum olayı özel mekânlarda yapılmıştır.

Burada dikkat etmemiz gereken nokta doğum yapacak kadına yardımcı olmak için metinlerde <sup>MUNUS</sup>ḥaşnupala ve <sup>MUNUS</sup>ŠĀ.ZU şeklinde geçen bir ebinin<sup>29</sup> varlığıdır. Hititlerde Tanrıça Kamrušepa (Katahzipuri) doğum ritüellerinde ebe olarak kadınlara yardımcı olurdu. Ebe, doğum esnasında meydana gelen bir güçlük karşısında ve doğum yapan kadın doğum ağrıları nedeniyle bağırmağa başladığı zaman ‘*bağırma büyüünü*’ söyleyerek kadını rahatlatmaya çalışmaktadır. Doğumda görev alan ebe bebeğin doğuma yardımcı olduktan sonra, bebeğin uzun ve sağlıklı bir ömre sahip olması için tanrılara dua da ederdi;

“*Ve gel! İçinde sen doğduğun için rüzgar ve yağmurun taş mabedi yerinden oynatamaması gibi, hiç bir kötü güç hayatını buradayken almasın. Korunasın ve sonsuza dek yaşayasın!*”<sup>30</sup>

Hititlerden konumuzla ilgili en çarpıcı bilgi şüphesiz III. Hattušili döneminden gelmektedir. III. Hattušili 60 yaşındaki kız kardeşi Matanazzi'nin çocuk sahibi olabilmesi için Mısır'dan tıbbi yardım istemektedir. Buna karşılık

<sup>28</sup> Erginöz (1999), 194-196.

<sup>29</sup> Reyhan (2003), 115. Hititlerde ebinin görevi ikiye ayrılmaktadır; 1- doğum için gerekli malzemeyi hazırlamak ve bebeği doğurtmak, 2- bebek doğduktan sonra kötü etkileri bebekten uzaklaştırmak için tanrılara dua etmek. Bkz. Erginöz (1999), 208.

<sup>30</sup> Bryce (2002), 165, 183, 180.

Hitit kralının Mısırlı çağdaşı olan II. Ramses cevap olarak, 60 yaşında bir kadının doğum yapmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir<sup>31</sup>;

*“Mısır ülkesinin kralı, büyük kral  
Günesin oğlu Ria maşeşa  
Mai-amana Mısır ülkesinin kralı, büyük kral  
[Waşmuari]a Şatepnaria şöyle (der):  
[kardeşim] Hatti ülkesinin [kral]ı  
büyük kral [Hattu]şi[li]’ye söyle:  
İşte ben, [kard]eşin, Mısır ülkesinin kralı, büyük kral, iyiyim.  
Sen kardeşim (de) iyi olasin!  
Kar[deşime]söyle (söyle):  
[Kardeşimin] bana[kız kard]eşi  
Matanazi hakkında aşağıdaki gibi yazdığı konuya gelince:  
"kardeşim bana onun  
doğurabilmesi için ilaç  
hazırlayacak bir adam göndersin”  
kardeşim bana böyle yazdı.  
Kardeşime sunu (söylemek isterim):  
Bak, Kardeşimin kız kardeşi  
Matanazi, kardeşin kral onu  
tanıyor. O ellilik  
ya da altmışlık bir kadındır  
Bak, elli ya da  
Altmış yaşında bir kadını  
doğurtmak için  
3-5-ilaç yapmak olanaksızdır.  
Gerçekten Güneş Tanrısı ile Fırtına Tanrısı  
(onun hatırı için) sihirli bir tedavi ile etkili olabilirler.  
Kardeşimin kız kardeşi için (eskiden de böyle bir tedavi) etkili oldu.  
Ben, kardeşin kral, yetenekli  
bir si[hir] rahibi ile  
yetenekli bir hekim] göndereceğim.  
Onun doğurması için bir ilaç  
yapacaklar.”<sup>32</sup>*

<sup>31</sup> Bryce (1998), 212-215; Heltzer (1999), 56-59.

<sup>32</sup> Alp (2002), 22-23.



## Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış

Bu mektup Hititlerin her vakayı büyü ve ritüel ile çözümlenmeye çalışmadıklarını, Mısırlıların da kadınların biyolojik durumları ile ilgili bilgi sahibi olduklarının bir göstergesidir. O yaştaki bir kadının ilaç desteği ile hamile kalmasının dahi zor olduğunu düşünen firavunun durumu Tanrılara havale etmesi de dikkat çekmektedir.

Hitit mitolojisinde de ilginç çocuk doğumu vakaları görmek mümkündür. Hititlerde gördüğümüz ve Hurri kökenli bir masal olan “*bir yılda 30 çocuk doğuran Kaneş Kraliçesi'nin öyküsü*” de oldukça dikkat çekicidir. Efsaneye göre kraliçe bir gebelikte 30 erkek çocuk doğurmuş, aradan yıllar geçtiğinde bu kez diğer bir gebeliğinde de 30 kız çocuğu doğurmuştur<sup>33</sup>. Bilindiği üzere Hitit toplumunda her aile birer küçük ekonomik kurum-imalathanedir, böylelikle bu kurumdaki kişi sayısının çokluğu, iş gücünde yer alacak nüfusun çoğalması dolayısıyla ekonomik refahın da bir göstergesi olarak algılanabilir. Bir kadın ne kadar çok çocuk doğurursa “evde” ve “angarya işlerinde” çalışacak o kadar çok işçiye sahip olunur. Bu bakımdan bu ilginç öykü yerel krallıklarda kadınların siyasi alandaki mevkilerini belirtmesinin yanı sıra, ekonomik anlamda düşünüldüğünde, hanımların çok çocuk doğurmaya özendirilmesi ile de ilişkilendirilebilir.

Hititlerde bayram ve ritüellerin önemi, “Bin Tanrılı Halk” olarak anılmalarından da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla doğum olayının da bir ritüel gerektirmesi kaçınılmazdır. Papanikri ve Tunnawiya ritüelleri Hitit doğum ritüelleri olarak anılmaktadır. Bu sebeple Hititli kadınlar hamilelik dönemlerinde özel durumlarına uygun ritüeller yapmaktaydı. Hititlerde doğum yapacak kadın hamileliği süresinde çeşitli dönemlerde tanrıçalara ayinler düzenliyor ve kurbanlar sunuyordu. Bu ritüellerin kadının sağlıklı bir hamilelik geçirip rahat bir doğum yapması için yapıldığına şüphe yoktur. Biyolojik bir olgu olan gebelik ve doğum olayının Hitit kozmolojisinde bu kadar yalın bir şekilde anlaşılması beklenemez. Hititler için her şey din ile doğru orantılı düşünülmektedir. Doğum yapacak olan kadının bir domuz ile nehir kenarına gidip yakardığını gördüğümüz bir ritüel metninde, kadının söylemesi gereken sözler Hitit evren algısını bize açıkça göstermektedir. Metinde dünyanın yaratılışı esnasında tanrıların payına düşen görevleri sıralanırken, her zaman kutsal sayılan nehrin vasıfları arasında doğurganlığı-üremeyi yaymak olduğu da belirtilmiştir;

<sup>33</sup> Daha geniş bilgi için Bkz. Karauğuz (2001), 198-201.

*zi-ik-ma-za ÍD-aş pár-ku-nu-mar DUMU-la-an-na-aş hu-u-i-du-mar u-  
şa-an-tar a-hi-hu-u-i-du-mar u-şa-an-tar a-hi-şa ta-at-ta*

“... Fakat sen, nehir, kendin için saflığı, döl’ü (hayatın kaynağı olanı) ve doğurganlığı aldın...”<sup>34</sup>

Öte yandan kadının dini yönden doğum yapmaya elverişli olup olmadığı kehanet yolu ile de tespit edilirdi. Söz konusu kehanet yani fal neticesinde olumsuz bir sonuç çıktığı vakit, bu olumsuz durum tanrılara kurbanlar sunularak telafi edilirdi. Eğer bu ritüel gerçekleştirilmez ise, annenin ve doğacak olan çocuğunun hayatının kötülükler ve pislikler ile tehdit edileceğine inanılırdı.

Hititler, meydana gelen her olağan dışı olayı Tanrıların memnun edilememesi ve bir günah unsurunun varlığı ile ilişkilendirmişlerdir. Buna göre doğum esnasında sandalye kırılır ya da kadını yaralarsa sandalye hemen değiştirilir, bu durumun kadının gizlediği bir suçu olmasından kaynaklandığı düşünülürdü. Suç unsurun yok edilmesi için kadının temizlenip, tanrılara adak sunması gerektiği salık verilirdi<sup>35</sup>.

Hititlerde doğumda meydana gelen aksilikler ile ilgili bilgilere *Papanikri Ritüeli* olarak da bilinen **KBo V 1 Ö.y. I (CTH 476)** numaralı metinde şu şekilde değinilmektedir:

“Kumanni Ülkesinden Hattili rahip din adamı Papanikri şunları söyler: Doğum sandalyesinde bir kadın bulunduğu sırada doğum yapılacak yerin yani doğum sandalyesinin bir küveti zedelendiğinde veya bir kazığı (bacağı?) kırıldığında ve kadın henüz doğurmamışsa, bu kadın o yerin içinde öylece kalır, yeniden bir tahta sandalye kurulur. Bu kadın şimdi artık (dini açıdan) temiz değildir. Hattili rahip doğum sandalyesini ve içinde bulunan alet edevatı yükseğe kaldırır. O, bunları kapıya (şehrin dış kapısı) doğru taşıırken, kapının önünde tanrı Alitapara'ya, yakarak bir kuş kurban eder. Ve (sonra) o; doğum sandalyesini ve aletleri şinapsi'ye getirir (taşır), o bunları kadının yakınında başka bir yere koyar, sonra kadın orada doğum yapar ve Hattili rahip, kadına şunları söyler: Tapınaktaki bozukluğun sebebini fal yolu ile sorarak öğren! Bu kadın fal sorularına başvurur ve eğer herhangi bir tanrıyı kızdırdıysa, ona

<sup>34</sup> Beckman (1983), 19; Collins (2002), 231.

<sup>35</sup> Ünver (1938), 34.; Erginöz (1999), 102.

(sıvı?) kurban eder. Sonra rahip, doğum sandalyesinin 2 küvetini yapar ve onlar için örtü (muhafaza) olarak 2 tane küvet daha ve 4 tane de kazık yapar<sup>36</sup>”

Yukarıdaki metinden de anlaşıldığı üzere doğumu henüz tamamlanmamış kadının doğum sandalyesinin kırılması, kadının bir günah içerisinde olduğuna ve dini açıdan temiz olmadığına işaretler. Burada sözü geçen temizlik durumu, hamilelik durumu ile değil, doğum esnasında doğum sandalyesi kırılan hamile kadının dini açıdan temiz olmadığına inanılması ile ilişkilidir. Yukarıda da görüldüğü üzere doğum sandalyesinin kırılması sonucunda, tanrılara kuş kurban edilerek temizlenme sağlanmaya çalışılır. Hititlerde temizlik kavramı ritüel anlamda olup, pislik, kirlilik demek olan “*papratar*” sözcüğü ritüel metinlerinde geçmektedir. Hititler kirlenme sonucu oluşan hastalıklardan, diğer kötülükleri kovmadaki yöntemleri olan büyüü kullanmışlardır. Buna göre Hititlerde kirliliğin kaynağı cinsel ilişki, sperma, tükürük, kan, aybaşı, dışkı, hamilelik ve ölü ruhlar idi<sup>37</sup>.

Bununla birlikte **KUB VIII 83 metin** anormal bir doğum olayını anlatırken, söz konusu durumla ilgili gelecekte haber vermekte olup, jinekolojik bir anlam taşımamaktadır:

**KUB VIII 83**<sup>38</sup>

- 2 ga-ri-ja-an ħar-kán-zi LUGAL  
3 a-ra-aĥ-zé-ni-eš ku-na-az-zi x ták-ku IZ-BU  
4 ZAG-an GEŠTU-an NU.GÁL<sup>LÚ</sup>KÚR KUR LUGAL e-ep-zi  
5 ták-ku IZ-BU GÚB-la-an GEŠTU-an NU.GÁL  
6 LUGAL KUR<sup>LÚ</sup>KÚR e-ep-zi  
7 ták-ku IZ-BU GEŠTU<sup>HL.A</sup>-Šu GÚ-ši ki-ja-an-ta-ri  
8 É LÚ ħar-ak-zi na-aš-an-ma-kán LUGAL  
9<sup>LU..MES</sup>Ha-pí-ri-ja-aš an-da i-ja-an-da-ri  
2-3 “ .... *Anormal bir doğumda*  
4 *sağ kulak mevcut olmadığı zaman; kralın ülkesini düşman*  
*alacak (fethedecek).*  
5 *Anormal bir doğumda sol kulak mevcut olmadığı zaman;*  
6 *kral düşmanın ülkesini fethedecek.*

<sup>36</sup>[http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet\\_besrit/translatio.php?xst=CTH476&expl=&lg=FR&ed=A](http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/translatio.php?xst=CTH476&expl=&lg=FR&ed=A). Mouton; 19.12.2011/21.19; Erginöz (1999), 200. Daha geniş bilgi için Bkz. Sommer-Ehelolf (1924).

<sup>37</sup> Ünal (1992), 188, 189.

<sup>38</sup> Riemschneider (1970), 57-58.

7 *Kötü bir doğum neticesinde kulaklar boyunda (boğazda) bulunursa yani anormal bir doğum neticesinde, yeni doğan, kulakları boynunda doğmuşsa;*

8 *adamın evi mahvolacak (telef olacak), veya ... kralın ..*

9 *Habiru<sup>39</sup> halkı (erkekleri, insanları) içeri girecek... ”.*

Hemen belirtmeliyiz ki anormal doğumların gelecekte haber verdiği inancı Mezopotamya kökenli olup<sup>40</sup>, Hititler de bu anormal doğumla ilgili bilgileri içeren metinleri Akkadçadan Hititçeye tercüme edip kullanmışlardır.

Doğum olayı ile ilgili ritüellerden bilgi verdikten sonra, tıbbi anlamda bilgi içeren metinlere değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Hititlerde doğum olayı ile ilgili az sayıda droglardan bahseden tabletler de ele geçmiştir<sup>41</sup>. **KBo VIII 130** numaralı metinde, hamile bir kadına verilmesi gereken ilaçtan, **KBo XVII 61** numaralı metinde de yeni doğan çocuğa *taze ilaç* verilmesinden söz edilmektedir;

**KBo VIII 130**<sup>42</sup>

II [ -a]ḫ-ša-an MUŠ-x [

2. [ ]ki-e **wa-aš-ša**<sup>HLA</sup> da-aškar-ḫi-x[

[ ]ú-i-te-ni-it a-ku-wa-an-na[

4. [ ]a-pu-u-un an-tu-uḫ-ša-an wa-x[

[<sup>LU</sup>A.ZU ku-e-ir-zi na-at-ši-k[án

II[ ] *bir yılan?* [ ]

2.[ ] *bu ilaçlar...*[ ]

[ ] *su ile içmek için* [ ]

4.[ ] *o kişiyi* [ ]

[ ] *ve doktor keser. Ve onları ona?* [ ]<sup>43</sup>

**KBo XVII 61**<sup>44</sup>

23[ n] u-uš-ši ḫu-i-šu **wa-aš-ši** ka-ru-ú pí-iḫ-ḫi wa-aš-ši-ma  
tar-za-aš

23[ve] ona (çocuğa) *taze ilacı* vermiştim. Ama ilaç..

<sup>39</sup> İbrani adı İsrail oğulları tanımlaması ile eş anlamlı kullanılmakla beraber, “öte tarafın insanları” anlamına gelen ve Mezopotamya’dan göç eden insanları işaret eden ibri-hibri kelimesinden türemiştir. Bkz. Kupper (1973), 27.

<sup>40</sup> Sayılı (1991), 428.

<sup>41</sup> Burada söz konusu tabletlerin ilgili yerleri belirtilmiştir.

<sup>42</sup> Beckman, (1983), 210-211.

<sup>43</sup> Söz konusu satırın transkripsiyonunda yardımcı olan sayın Yrd. Doç. Dr. İlknur Taş’a teşekkür ederim.

<sup>44</sup> Beckman (1983), 42-43.

Gebeliğin ritüel ve tıbbi yönünden ayrı bir de hukuksal boyutu da bulunmaktadır. Bilindiği gibi Hititler tecrübe ettikleri her olayla ilgili bir kanun maddesi oluşturmuşlardır. Hitit kanunlarına baktığımızda, bunların gebelik ve gebelik hali ile ilgili hükümler içerdiğini görmekteyiz. Hitit kanunlarının 17. ve 18. maddelerine göre:

**§17** 40. *Eğer özgür bir kadının karnının meyvesini bir kimse attırırsa (öteye iterse)*

41. *Eğer bu onuncu ayda olursa, on şekel gümüş versin, eğer o beşinci ayda olursa, beş şekel gümüş versin,*

42. *ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.*

**§18** 43. *Eğer bir kadın kölenin karnın meyvesini bir kimse attırırsa*

44. *eğer bu onuncu ayda olursa, beş şekel gümüş versin*<sup>45</sup>.

Burada “karnının meyvesi” olarak söz edilen ana rahmindeki bebeğin, fiziksel bir darbe sonucu düşürülmesinin cezaya tabi olduğunu görmekteyiz. Bu duruma maruz kalan kadınlara ödenecek olan miktarın kadının sosyal statüsüne göre yani özgür mü köle mi olduğuna göre şekillendiği gözden kaçmamaktadır. Gebeliğin süresi olarak on ay verilmesi de Hititlerde ay takviminin özel bir şekilde hesaplanması ya da Hititlerin gebelik süresine gebe kalma ve doğumun gerçekleşme sürelerini de ekleyerek hesaplamış olmaları sonucunu çıkarır<sup>46</sup>.

Doğum olayının yanı sıra kısırlık olayının da tabletlerde yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Mezopotamya mitolojisine göre kısırlık, tıpkı bebek ölümleri ve genç yaşta ölümler gibi, Tanrı Enlil’in kendisini gürültüleri ile oldukça rahatsız eden insanoğluna, onları yeryüzünden tamamen silmek için tufanı verdikten sonra, her zaman insanoğlunun yanında yer alan cin fikirli tanrı Enki’nin, her iki tarafı da memnun etmek için yarattığı çözümdür (!). Böylelikle ne Tanrılar gittikçe çoğalan insanların artan gürültüsüne maruz kalacak ne de insanlar bir daha böyle yıkıcı bir afetle karşı karşıya kalacaklardır. Hititlerde kısırlık tedavisi için dini yöntemlerin kullanılmış olması pek de şaşırtıcı değildir. Buna örnek olarak kısır bir kadının doğurganlık kazanmasına yönelik analogi<sup>47</sup> yoluyla uygulanmış bir büyü gösterilebilir;

“(Kocakarı) doğurgan bir ineğin boynuzunu kavrar ve ‘Güneş Tanrısı, Efendim, bu ineğin doğurgan olduğu ve verimli bir ağılda olduğu ve ağılı boğalar ve ineklerle doldurduğu gibi, bu kadın da evini oğullar ve kızlarla,

<sup>45</sup> Imparati (1992), 45.

<sup>46</sup> Imparati (1992), 198.

<sup>47</sup> Benzetme

*torunlarla ve onların çocuklarıyla, art arda gelen kuşakların torunlarıyla doldursun' der*<sup>48</sup>

Doğurganlık Hititler için önemli olduğu kadar Antik Yunan dünyası için de büyük önem teşkil etmektedir. Antik Yunan'da kadınların doğurganlığının artması için düzenlenen ve sadece kadınların katıldığı dini ayinlerde, Thesmophoria, domuz kurban edilerek, kadınların da domuzlar gibi çokça üremesi için dua edilmekteydi<sup>49</sup>.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Anadolu'nun merkezinde bir devlet kurmuş olan Hititler tıbbi bilgileri uzak memleketlerden Anadolu'ya getirmişlerdir.. Bunun şüphesiz en önemli kanıtı III. Hattuşili'nin kız kardeşi için Mısır'dan doktor istemesidir. Bununla birlikte Muvattali zamanında Babil'den istenen doktorların Babil'e geri gönderilmemesi bir siyasi krize de sebep olmuş, iki ülke arasında mektuplaşmalar yaşanmıştır. Hititlerde tıp ilmi tecrübe yoluyla, çıraklık sistemiyle öğretilmiş olmalıdır. Tedavi yöntemi olarak dini öğeler ve büyü'nün yerinin çok büyük önemli olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Doğum olayı ve sonrası için temizlik faktörüne çok dikkat edilmiş, aksi durumların tanrıların gazabı ile sonuçlanabileceği düşüncesi etkin olmuştur. Hamile kadınların bu özel durumları kanunlar vasıtasıyla da korunmuş, her ne kadar sosyal statülerine bakılarak değerlendirilse de, her hangi bir olumsuz durumda hakları gözetilmiştir.

---

<sup>48</sup> Bryce (2003), 135.

<sup>49</sup> Collins (2002), 236.

Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış

## **EKLER**

### **EK 1.**



### **Bes figürini**

<http://www.cambridge2000.com/gallery/html/P31111738e.html>  
(23.01.12-10.42)

Şeyma Ay

**EK 2.**



**Doğum yapan Mısırlı kadın-Çömelme Pozisyonu**

[http://db.bbc.co.uk/history/ancient/egyptians/health\\_01.shtml](http://db.bbc.co.uk/history/ancient/egyptians/health_01.shtml)  
(23.01.2012-16:16)



**EK 3.**

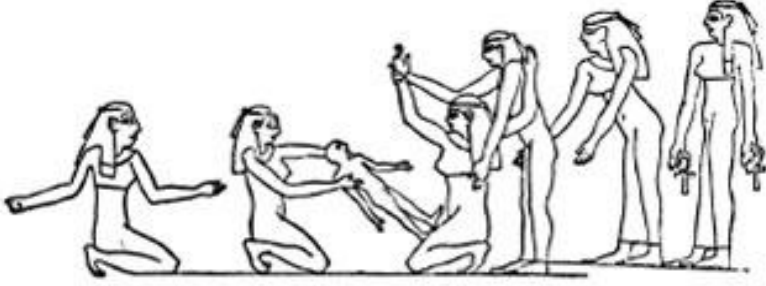


Fig. 1. Cleopatra VII Philopator (69–30 BC), known in short as “Cleopatra” (Greek for “father’s glory”), gives birth in a ceremonial picture of ancient Egypt based on a bas-relief from the Temple of Esneh, a town on the Nile in Upper Egypt.

**Kleopatra’ya ait seromonik doğum sahnesi.**

Yurdakök (2010), 219.

**BİBLİYOGRAFYA**

ALP (2002): Sedat Alp, *Hititlerin Mektuplaşmaları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay. İstanbul 2002.

ANDERSEN (2005): Burton R. Andersen & J. Scurlock, “Ancient Mesopotamian Medicine: The Undervalued Profession”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri-Kitap I*, ed. Nil Sarı-Ali Haydar Bayat-Yeşim Ulman-Mary Işın, TTK, Ankara 2005, 9-12.

BECKMAN (1983): Gary Beckman, *Hittite Birth Rituals*, Weisbaden 1983.

BRUWIER (2006): M.C. Bruwier, “Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 22, İstanbul 2006, 1-5.

BRYCE (1998): T.R. Bryce, “How Old Was Matanazi?”, *The Journal of Egyptian Archaeology* 84/1998, 212-215.

BRYCE (2002): T.R. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara 2002.

BURDE (1974): Cornelia Burde, *Hethitische Medizinische Texte-SBoT* 19, Wiesbaden 1974.

COLLINS (2002): Billie Jean Collins, “Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult”, *Magic And Ritual in Ancient World*, ed.Paul Mirecki and Marvin Meyer, Brill 2002, 224-241.

DONBAZ (1999): Veysel Donbaz, “Mezopotamya ve Anadolu’da Eski Tıp”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-23 Eylül 1993*, TTK Ankara 1999, 319-336.

DONBAZ (2003): Veysel Donbaz, “Mezopotamya’da Hastalık Belirtileri”, *IV.Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996 İstanbul-Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara 2003, 361-366.

ERGİNÖZ (1999): Gaye Erginöz, *Hititlerde Tıp*, İstanbul 1999.

FIORELLA (1992): Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara 1992.

FRIEDRICH (1946): J. Friedrich, *Hethitisches Elementerbuch II*, Heidelberg 1946.

GUTERBOCK (1997): H.G. Güterbock , “An Initiation Rite for a Hittite Prince”, *Perspective on Hittite civilization:Selected Writings of Hans Gustav Güterbock-The Oriental Institute of the University of Chicago:Assyriological Studies*.26/1997, 99-103.

## Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış

HELTZER (1999): Michael Heltzer, “International Medical Exchange in the Ancient Near East”, *Michmanim*13/1999, 56-59.

KARAÇAM (2001): Zekiye Karaçam, “Doğum sırasında Kullanılan Pozisyonların Anne ve Bebek Sağlığına Etkisi”, C.Ü. Hemşirelik yüksek Okulu Dergisi 5-2/2001, 56-62.

KARAUĞUZ (2001): Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.

KAVALALI (1999): Gülsel Kavalalı, “Hitit Döneminde Anadolu’da Kullanılan Bitkisel Droğlar”, *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-21 Eylül 1990*, TTK Ankara 1999, 131.

KÖKER (1997): A.Hulusi Köker, “Eski Devirlerde ve Ortaçağ Avrupası’nda Doğum ve Ebelik Tarihi”, *Doğum ve Ebelik Tarihi, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 26*, Kayseri 1997, 1-2.

KUPPER (1973): J.R.Kupper, “The Benjamins and Other Nomads, and the Habiru”, *Northern Mesopotamia and Syria, CAH 2/1. Chp I*, Cambridge 1973.

MASHOUF (2005): Mehryar Mashouf, “The Edwin Smith Surgical Papyrus”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri-Kitap I*, ed. Nil Sarı-Ali Haydar Bayat-Yeşim Ulman-Mary Işın, TTK, Ankara 2005, 25-26.

MURAT (2003): Leyla Murat, “Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum 6/2*, Ankara 2003, 89-109.

REIMSCHNEIDER (1970): K.K. Riemschneider, *Babylonische Geburtsomina in Hethitischer Übersetzung*, Wiesbaden, 1970.

REYHAN (2003): Esmâ Reyhan, “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum 6/2*, Ankara 2003, 111-142.

SAYILI (1991): Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK, Ankara 1991.

SOMMA&SOMMA (2005): A.M. Somma-L.M.Somma, “Ancient Anatolian Medical Women: An Up-To-Date Epigraphyc Study”, 38. *Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri-Kitap I*, ed. Nil Sarı-Ali Haydar Bayat-Yeşim Ulman-Mary Işın, TTK, Ankara 2005, 71-75.

SOMMER (1924): F. Sommer -H.Ehelolf, *Das Hethitische Ritual des Papanikri von Komana (KBo V 1=Bo 2001)*, Leipzig 1924.

ŞAHİNBAŞ (2003): Gaye Şahinbaş, “Hititler Devrinde Anadolu’da Tıbbi Faaliyetler”, *IV.Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996*, T.T.K., Ankara 2003, 349-360.

ÜNAL (1980): Ahmet Ünal, “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, *Belleten 44/175*, TTK, Ankara 1980, 475-495.

ÜNAL (1988): Ahmet Ünal, “The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions According to the Cuneiform Text From Boğazköy”, *Essay on Anatolian Studies in the Second Millenium B.C.*, Weisbaden 1988, 52-85.

ÜNAL (1990): Ahmet Ünal, “Hititler Devri Anadolu’sunda Temizlikle İlgili Araştırmalar: Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Verilere Göre Kentlerde Halk Sağlığı ve Temizlikle İlgili Yapılar”, *Uluslar arası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri 19-21 Temmuz 1990*, Ankara 1992, 186-207.

ÜNAL (2005): Ahmet Ünal, “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, *İDOL Dergisi 24/2005*, 5-16.

ÜNVER (1938): Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yay., 1938.

## Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış

[http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet\\_besrit/translatio.php?xst=CTH476&expl=&lg=FR&ed=A](http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/translatio.php?xst=CTH476&expl=&lg=FR&ed=A).  
Mouton; (19.12.2011/21.19)

<http://www.cambridge2000.com/gallery/html/P31111738e.html>  
(23.01.12-10.42)

[http://db.bbc.co.uk/history/ancient/egyptians/health\\_01.shtml](http://db.bbc.co.uk/history/ancient/egyptians/health_01.shtml)  
(23.01.2012-16:16)